

พัฒนาการทุนนิยมกับการเปลี่ยนแปลงสังคมหมู่บ้าน :

บทสำรวจและข้อสังเกตบางประการ

วัฒนา สุภัทธีล¹

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการสำรวจผลงานการศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการทุนนิยมกับการเปลี่ยนแปลงสังคมหมู่บ้านในชนบทของประเทศไทย การสำรวจได้จัดแบ่งกลุ่มผลงานการศึกษาออกเป็น 3 กลุ่ม โดยอาศัยประเด็นปัญหาเชิงทฤษฎีและการวิจัยที่สำคัญ ๆ เป็นเกณฑ์ คือกลุ่มที่ศึกษาระดับมหภาคเกี่ยวกับอิทธิพลและผลกระทบของทุนนิยมต่อสังคมชนบทและชุมชนชานานา กลุ่มที่ศึกษาโครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงฐานะความเป็นอยู่ของกลุ่มชนชั้นในชนบทและกลุ่มที่ศึกษาบทบาทและอำนาจเชิงอุดมการณ์ของรัฐในชนบท ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการพิจารณาวิเคราะห์และอภิปรายวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นปัญหาสำคัญ ๆ ในด้านแนวคิดทฤษฎี ผลการศึกษาและนัยของการศึกษาของผลงานเหล่านี้ ผลการสำรวจพบว่าแม้ว่านักวิชาการหลายคนจะพยายามพิจารณาและวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของสังคมหมู่บ้านโดยคำนึงถึงอิทธิพลและผลกระทบของกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมในวงกว้าง แต่ก็มักจะให้ความสำคัญกับอิทธิพลและผลกระทบเชิงโครงสร้างในระดับมหภาคจนมองข้ามพลวัต ศักยภาพ และการปรับเปลี่ยนของชุมชนหมู่บ้านไป บทความนี้เสนอแนะให้นักวิชาการหันมาสนใจและเอาใจใส่ประเด็นปัญหาเรื่องศักยภาพและความสามารถในการปรับเปลี่ยนและการเปลี่ยนแปลงของชาวบ้าน กลุ่มองค์กรและชุมชนหมู่บ้านภายใต้บริบทของกระแสการปรับเปลี่ยนของระบบทุนนิยมโลกและทุนนิยมประเทศให้จริงจังมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจและหาทางออกให้กับปัญหาท้าทายต่าง ๆ ในชนบทปัจจุบัน

คำสำคัญ : พัฒนาการทุนนิยม โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบท ชุมชนหมู่บ้าน สังคมชนบท
ชนชั้นและกลุ่มอำนาจในชนบท รัฐและการเปลี่ยนแปลงในชนบท

Capitalist Development and Changes in Village Community: A Survey with Some Observations

Wattana Sugunnasil¹

Abstract

This article attempts to make a survey of studies and research on relationships between capitalist development and changes in village communities of rural Thailand. Of particularly relevant are those that give visibility to the impact of world capitalist development, the structural differentiation of village community, and the ideological role of state intervention. Theoretical approaches, empirical findings and practical implications of these studies are highlighted and critically discussed. It is contended that despite efforts by many scholars to situate local changes within a broader socio-economic transformation process, too much emphasis has been paid to the structural effect of capitalism at the expense of local dynamic and adaptability. It is further suggested that a shifting focus and more attention on the role of human agency in change and transformation process of village community within a context of current restructuring of global and national capitalism are urgently needed in order to understand and to meet the challenge of the current rural crisis.

Key Words : capitalist development, rural structure and change, village community,

rural society, rural classes and local differentiation, state and agrarian change

---

¹Ph.D. (Sociology); Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences,

พัฒนาการทุนนิยมกับการเปลี่ยนแปลงสังคมหมู่บ้าน: บทสำรวจและข้อสังเกตบางประการ

วัฒนา สุภัทธีล

1. กล่าวนำ

สังคมไทยในช่วง 2 - 3 ทศวรรษที่ผ่านมา นับได้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงมหาดศาล ในหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นพิจารณากันในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมหรือในแง่ของลักษณะและความสัมพันธ์ ระหว่างเมืองและชนบท ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ กับการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม หรือจะพิจารณา ในแง่กลุ่ม ชนชั้นตลอดจนความสัมพันธ์และความแตกต่างของกลุ่มและชนชั้นต่าง ๆ ในสังคม ไม่ว่าจะ พิจารณากันในด้านไหน ก็จะได้เห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นในทุกจุด ทุกด้านและทุกระดับ สามารถพิจารณาได้ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ รวมทั้งขอบเขตและความเข้มข้นของการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้น

ในระดับระหว่างประเทศ ความสัมพันธ์ เชื่อมโยงทางเศรษฐกิจกับระบบเศรษฐกิจและตลาด ของทุนนิยมโลกของประเทศไทยนับวันจะผกผัน ประสานใกล้ชิดมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงระบบการแบ่งงานระหว่าง ประเทศ การเคลื่อนย้ายทุนต่างชาติ การเติบโตด้านการค้าและอุตสาหกรรมส่งออกและการปรับตัวยก

ฐานะของกลุ่มนายทุนและนักธุรกิจของประเทศเป็น ทุนข้ามชาติ ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มีปฏิสัมพันธ์ อย่างลึกซึ้งกับพัฒนาการด้านเศรษฐกิจ สังคมและ การเมืองภายใต้ระบบทุนนิยมของประเทศ ในด้าน หนึ่งนั้น จะเห็นได้ว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจทุนนิยม ยังขยายตัวอย่างไม่หยุดยั้ง วิถีชีวิตและมาตรฐาน ความเป็นอยู่ของคนไทยโดยทั่วไปมีความทันสมัยและ เป็นสากลมากขึ้น โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคน และกลุ่มคนในสังคมมีความเชื่อมโยงและเพิ่มความ ซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้น ระบบการเมืองแบบ เปิดได้รับการยอมรับให้เป็นเวทีการต่อรองของกลุ่ม ชนที่มีอำนาจการเมืองไม่เท่าเทียมกันมากขึ้น ขณะที่ นโยบายและแนวทางการพัฒนาของรัฐยังคงดำเนินไปใน แนวทางที่มุ่งการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นหลักอย่างไม่ลดละ

ภาพรวมความเจริญเติบโตและความทันสมัยทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศภายใต้เงื่อนไขระบบทุนนิยมโลกดังกล่าวได้เกิดขึ้นควบคู่ไปกับ ความเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในภาคเกษตรกรรม และสังคมชนบทซึ่งยังคงเป็นแหล่งที่พึ่งพิงของ

ประชากรกว่าร้อยละ 60 ของประเทศและยังคงเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านกว่า 60,000 หมู่บ้านทั่วประเทศ ภาพการเปลี่ยนแปลงระดับกว้างที่เกิดขึ้น สามารถพิจารณาได้จากความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบท ความแตกต่างระหว่างกลุ่มคนและกลุ่มชนชั้นในชนบท กลุ่มคนยากจนและความยากจนที่ยังเป็นความจริงหลักของภาคเกษตรกรรมและสังคมชนบท การพังทลายของระบบการผลิตข้าวไร่ชาวนา ปัญหาหนี้สิน พอกพูน การล้มละลายและสภาพล่มสลายของชุมชนหมู่บ้านในหลาย ๆ แห่ง การหลั่งไหลของชาวชนบทเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการในเมืองและต่างประเทศ ยังเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

การเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทและชุมชนหมู่บ้านและสภาพปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนี้ ได้รับความสนใจจากบุคคลหลายฝ่ายซึ่งมีทัศนะ มุมมอง จุดยืน และผลประโยชน์และกิจกรรมเกี่ยวข้องแตกต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการ นักพัฒนาองค์กรเอกชน ข้าราชการ เจ้าหน้าที่รัฐระดับนโยบายและผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ และผู้สนใจอื่น ๆ ทั่วไป ความสนใจของบุคคลเหล่านี้ปรากฏให้เห็นในรูปของการศึกษาวิจัย งานเขียน รายงาน บทความ หนังสือ สิ่งตีพิมพ์อื่น ๆ และสื่อต่าง ๆ นอกจากนี้ยังจะเห็นได้จากการถกเถียงอภิปรายในประเด็นปัญหาต่าง ๆ อยู่ตลอดมา ถ้าหากความรู้และความจริงไม่ใช่สิ่งที่สามารถผูกขาดไว้กับคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้ กิจกรรมต่าง ๆ ข้างต้นย่อมแสดงให้เห็นถึงทัศนะ มุมมองและความรู้ความเข้าใจในเรื่องชนบทและหมู่บ้านอันหลากหลาย

เป้าหมายและขอบเขตของบทความนี้มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การสำรวจประเด็นปัญหา ผลงานการศึกษา วิธีการ แนวทางการศึกษา ข้อสรุป ข้อถกเถียงของคนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งได้แก่ นักวิชาการที่ทำการศึกษาวិเคราะห์และพยายามทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของสังคมหมู่บ้านภายใต้บริบทของพัฒนาการทุนนิยมเป็นสำคัญ

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากบทความนี้เป็นการสำรวจผลงานการศึกษาหลายชิ้นของนักวิชาการหลายท่าน ปัญหาที่คือว่าจะใช้หลักเกณฑ์อะไรในการคัดเลือกผลงานเพื่อนำมาสำรวจและจะใช้หลักเกณฑ์อะไรในการจัดหมวดหมู่ หรือแยกประเภทเพื่อความสะดวกในการวิเคราะห์และสำรวจตรวจสอบ ในประเด็นแรกเห็นได้ชัดว่าผลงานที่ควรจะได้รับพิจารณาคัดเลือกจะต้องเป็นงานที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการทุนนิยมกับการเปลี่ยนแปลงสังคมหมู่บ้านเป็นหลัก ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นงานของนักวิชาการสังคมศาสตร์ไทยและต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่ ขณะเดียวกันงานศึกษาที่ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของทุนนิยมกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบทและสังคมชาวนาก็จะได้รับการพิจารณาด้วย เนื่องจากสามารถชี้ให้เห็นถึงภาพกว้างและบริบทของสังคมหมู่บ้านได้ชัดเจนขึ้น

ส่วนประเด็นที่สองซึ่งเป็นเรื่องของหลักเกณฑ์การใช้จัดหมวดหมู่หรือประเภทผลงานเป็นเรื่องค่อนข้างจะยุ่งยาก เนื่องจากบทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะสำรวจและวิเคราะห์แนวคิด แนวทางการศึกษา

และกรอบการวิเคราะห์ที่ใช้ในการศึกษาด้วยปัญหา ก็คือว่า ผลงานการศึกษาเกี่ยวกับทุนนิยมและหมู่บ้าน ส่วนใหญ่ถึงแม้จะเป็นนักวิชาการที่สนใจแนววิเคราะห์เชิงมาร์กซิสต์ แต่ก็ต้องเข้าใจด้วยว่าแนวการศึกษาเชิงมาร์กซิสต์ก็มีความหลากหลายแตกต่างกันในประเด็นปัญหา ความสนใจและแนวทางการวิเคราะห์อยู่ค่อนข้างมาก ผลงานการศึกษาของนักวิชาการหลายท่านที่นำมาพูดถึงในบทความนี้ต่างแสดงให้เห็นถึงลักษณะเป็นการใช้แนวคิด ทฤษฎีหลากหลายปนเปกันไป (ดู Turton, 1989; Hirsch, 1990 เป็นต้น) และที่สำคัญมักจะเป็นการใช้แนวคิดทฤษฎีเหล่านั้นเป็นแนวทางหรือเครื่องมือช่วย (theoretical guide) ในการศึกษาวิจัยมากกว่าจะเป็นการอ้างอิงถึงแนวคิดทฤษฎีหนึ่งใดเพื่อนำมาใช้ในการทดสอบเพื่อหักล้างหรือโต้แย้งหรือดัดแปลงแนวคิดหรือทฤษฎีนั้น ๆ (theoretical verification) ดังนั้นจึงเป็นการยากที่จะจัดผลงานของนักวิชาการท่านใดให้อยู่ในกลุ่มที่ใช้แนวคิดหรือทฤษฎีใดเป็นพิเศษ

ทางเลือกหลักเกณฑ์การจัดหมวดหมู่ที่น่าพิจารณาอีกอย่างก็คือ การใช้ประเด็นปัญหาเชิงทฤษฎี และงานวิจัยสำคัญ ๆ (critical theoretical and empirical issues) ที่อธิบายถึงความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการทุนนิยมและการเปลี่ยนแปลงชนบทและหมู่บ้านเป็นหลักในการจัดกลุ่มผลงานการศึกษา เช่น อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจโลก บทบาทและอำนาจรัฐ ความแตกต่างและการแยกตัวทางชนชั้น อุดมการณ์และการต่อสู้ด้านอุดมการณ์ เป็นต้น อย่างไรก็ตามหลักเกณฑ์นี้ ใช่ว่าจะไร้ข้อยุ่งยากเสียเลยทีเดียว เพราะงานศึกษาระดับหมู่บ้าน

หลายชิ้นเป็นงานวิเคราะห์ครอบคลุมประเด็นปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนในเกือบทุกด้านและเป็นงานที่พยายามเชื่อมโยงการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับมหภาคและจุลภาคเข้าด้วยกัน (Anan, 1984; Chayan, 1984; Hirsch, 1990)

อย่างไรก็ตามเมื่อได้พิจารณาถึงจุดเด่น จุดด้อยและข้อจำกัด (ของผู้เขียนบทความนี้) แล้ว บทความนี้จะใช้ประเด็นปัญหาเป็นหลักในการพิจารณางานการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมหมู่บ้าน ภายใต้บริบทของพัฒนาการทุนนิยมในประเทศไทยซึ่งมีอยู่มากมายและหลากหลาย โดยกำหนดประเด็นการพิจารณาออกเป็น 3 ประเด็นหลัก แรกสุดได้แก่ ประเด็นการศึกษาในภาพกว้างหรือระดับมหภาคเกี่ยวกับอิทธิพลและผลกระทบทุนนิยมโลกต่อชาวนาและสังคมชนบท ประเด็นที่สอง เป็นการพิจารณาถึงความแตกต่างและการแยกตัวด้านชนชั้นในชนบท โดยเน้นเรื่องโครงสร้างและความสัมพันธ์ชนชั้นในชนบทเป็นสำคัญ ส่วนประเด็นสุดท้าย เป็นการพิจารณาบทบาทและอำนาจรัฐในชนบท โดยจะเน้นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสังคมหมู่บ้านในด้านอำนาจและอุดมการณ์เป็นสำคัญ

2. ทุนนิยมโลกและการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบท

สังคมและชีวิตคนชนบทมีความเชื่อมโยงกับการพัฒนาทุนนิยมทั้งในระดับประเทศและระดับโลก ดังนั้นการทำความเข้าใจวิถีชีวิตและสังคมชนบท จำเป็นต้องทำความเข้าใจกระบวนการที่ชนบทถูกผนวกเข้าไปในระบบเศรษฐกิจโลกด้วย การขยายตัว

ของระบบทุนนิยมโลกและผลกระทบอันเนื่องมาจากการที่สังคมชนบทถูกผนวกเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจและตลาดโลกนี้ ได้มีการกล่าวถึงไว้ในงานศึกษาสำคัญหลายชิ้น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2528; Chatthip and Suthy, 1976; ปีเตอร์ เอฟ เบลล์, 2533; จามะรี พิทักษ์วงศ์, 2527) ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นงานศึกษาวิเคราะห์ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในชนบทและสังคมชนบทอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากแรงผลักดันจากระบบทุนนิยมโลก ความเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของระบบเศรษฐกิจโลก ตลอดจนผลกระทบและความเชื่อมโยงของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวที่มีต่อลักษณะและทิศทางการพัฒนาของประเทศและการเปลี่ยนแปลงในภาคเกษตรและสังคมชนบท

งานศึกษาของฉัตรทิพย์และคนอื่น ๆ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2528; Chatthip and Suthy, 1976; สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, 2521; ชูสิทธิ์ ชูชาติ, 2524) ซึ่งให้เห็นถึงผลกระทบในระยะแรก ๆ ของการขยายตัวของทุนนิยมโลกที่มีต่อชุมชนหมู่บ้านในหลาย ๆ ภาค นับตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนที่มีการผลิตเพื่อยังชีพ เน้นการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนและในชุมชนเป็นหลัก มาสู่การผลิตเพื่อขายเพื่อนำผลผลิตไปแลกเปลี่ยนซื้อสินค้าในตลาดที่เปิดกว้างมากขึ้น ส่งผลให้ความสามารถพึ่งพาตัวเองและความเป็นอิสระของชุมชนลดน้อยลง ชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านได้รับผลจากความผันผวนภายนอกมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงชีวิตสังคมชนบทจึงต้องพิจารณาบนพื้นฐานความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาทุนนิยมในระดับประเทศและระดับโลก กระบวนการผนวกเอาประเทศเข้าเป็นส่วนหนึ่งของ

ระบบทุนนิยมโลกและแปรสภาพจากระบบก่อนทุนนิยมมาเป็นประเทศทุนนิยมรอบนอกหรือทุนนิยมบริวาร(Peripheral Capitalism) (จามะรี พิทักษ์วงศ์, 2527; ปีเตอร์ เอฟ เบลล์, 2533) มีอิทธิพลกำหนดแบบแผนชีวิตในชนบทในระดับที่ต่างกันไปในแต่ละที่แต่ละแห่ง แต่ผลกระทบทั่วไปที่เห็นได้ก็คือ การแทรกแซงความสัมพันธ์แบบทุนนิยมเข้าสู่สังคมชนบทได้เพิ่มมากขึ้น ก่อให้เกิดการก่อตัวชนชั้นใหม่ ๆ หรือการแยกตัวทางชนชั้นในรูปของการถือกรรมสิทธิ์ที่ดิน การใช้เครื่องทุ่นแรงและปัจจัยการผลิตใหม่ ๆ การเสื่อมสลายของระบบการผลิตเพื่อยังชีพ การเพิ่มขึ้นของหนี้สินในชนบท การกระจายรายได้ที่เหลื่อมล้ำต่ำสูงมากยิ่งขึ้น ตลอดจนความขัดแย้งและการต่อสู้ของชาวชนบทในรูปแบบต่าง ๆ

โดยอาศัยแนวคิดระบบทุนนิยมโลกเป็นกรอบการวิเคราะห์อย่างเคร่งครัด ปีเตอร์ เอฟ เบลล์ (2533) เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงในกระบวนการสะสมทุนและการปรับตัวของระบบเศรษฐกิจโลก(เช่น ความจำเป็นต้องย้ายทุนออกจากประเทศทุนนิยมศูนย์กลางเพื่อหากำไรเพิ่ม) ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบหลายด้าน ในด้านหนึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างทุนนิยมศูนย์กลางและประเทศไทยซึ่งเป็นทุนนิยมบริวาร เช่น ความสัมพันธ์ทางชนชั้นระหว่างทุนชาติกับทุนต่างชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐจักรวรรดินิยมและรัฐในประเทศบริวาร ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงภายในประเทศไทยเอง เช่น การก่อรูปและโครงสร้างทางชนชั้นในประเทศ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมและหมู่บ้านในชนบท

การเปลี่ยนแปลงในชนบทในระบบทุนนิยมจึงต้องมองว่าเป็นผลพวงจากอิทธิพลการขยาย

ตัวของทุนนิยมโลก การขยายตัวของกระบวนการ
สะสมทุนและบูตริตส่วนเกินตั้งแต่ระดับโลกลงมาจน
ถึงระดับหมู่บ้านและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน
ระดับประเทศและระดับโลกที่พัฒนามาเป็นขั้นตอน
เช่น จากสภาพเศรษฐกิจเมืองขึ้น มาเป็นระบบ
เศรษฐกิจที่ผนึกรวมใกล้ชิดกับเศรษฐกิจโลกมากขึ้น
ขณะที่การแทรกแซงทุนในภาคอุตสาหกรรมและภาค
เกษตรกรรมเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน

ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้ การดำเนิน
การของรัฐศูนย์กลางและรัฐไทยในรูปแบบต่าง ๆ ภาย
ใต้แรงกดดันชนชั้นนำทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ
กลุ่มต่าง ๆ มีบทบาทสำคัญ เช่นกระบวนการสร้างชาติ
การพัฒนาอุตสาหกรรมโดยใช้ภาคเกษตรกรรมเป็น
ฐานการพัฒนาชนบท ตลอดจนการควบคุมปราบ-
ปราม

ผลที่เกิดขึ้นก็คือ ภาคเกษตรและสังคม
ชนบทถูกเชื่อมโยงเข้ากับเศรษฐกิจของประเทศและ
เศรษฐกิจโลกอย่างใกล้ชิด มีการโยกย้ายส่วนเกินใน
รูปผลผลิตและแรงงานออกจากชนบท ทุนนิยมขยาย
ตัวและแทรกซึมเข้าไปในชนบทมากขึ้น กลไกการ
โยกย้ายส่วนเกินจากภาคเกษตรปรากฏขึ้นในรูปแบบ
ต่าง ๆ (การค้า เงินกู้ การเช่าที่ดิน ธนาคาร) ช่องว่าง
ระหว่างเมืองและชนบทเพิ่มขึ้น เกิดความแตกต่างทาง
ชนชั้นบนพื้นฐานของการครอบครองที่ดินและการใช้
ปัจจัยการผลิตใหม่ ๆ ในภาคเกษตร หนี้สินเพิ่มขึ้น
การผลิตเพื่อยังชีพลดลง การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้
นำไปสู่การเติบโตด้านจิตสำนึก ความขัดแย้งและการต่อสู้
ด้านชนชั้นในชนบท

ขณะที่เบลล์ซีให้เห็นฐานะอันอ่อนแอของ
ชาวนาในระบบทุนนิยม จามะรี พัททังวรงค์ (2527)
กลับตั้งข้อสังเกตว่า ทั้งที่ทุนนิยมขยายตัวและแทรก-
ซึมเข้าไปในภาคเกษตรมากขึ้น เหตุใดชาวนาและ
ระบบการผลิตแบบชาวนาจึงยังดำรงอยู่ ไม่ได้แปร
สภาพเป็นแรงงานรับจ้างไปเสียหมดและดูเหมือนว่า
ชาวนาในฐานะผู้ผลิตรายย่อยจะยังคงเป็นกลุ่มผู้ผลิต
ที่สำคัญในระบบทุนนิยมต่อไปอีกนาน

โดยอาศัยแนวคิดเรื่องการผสมผสานของวิถี
การผลิตที่ต่างกันหรือ articulation of modes of
production จามะรีซีให้เห็นว่าการขยายตัวของทุน-
นิยมโลก ไม่ได้เข้ามาทำลายล้างระบบการผลิตที่มีอยู่
เดิม แต่เป็นการผสมผสานกันระหว่างวิถีการผลิตก่อนทุน-
นิยมและวิถีการผลิตแบบทุนนิยม การผสมผสานนี้ทำ
ให้ระบบทุนนิยมเข้าครอบงำระบบการผลิตของชาวนา
แต่ไม่ได้แปรสภาพชาวนาซึ่งเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต
เป็นผู้รับจ้างแรงงาน กล่าวอีกอย่างก็คือ ผลของการ
ผสมผสานกับทุนนิยมโลก ทำให้สังคมไทยแปรสภาพเป็น
ทุนนิยมพิเศษที่เรียกว่าทุนนิยมบริวารและการ
พิจารณาสถานะของชาวนาต้องคำนึงว่าชาวนาเป็นส่วน
หนึ่งของระบบทุนนิมรอบนอกนี้

จามะรีมีความเห็น (เช่นเดียวกับเบลล์) ว่า
การพิจารณาการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาจะต้อง
พิจารณาภายใต้กรอบการเปลี่ยนแปลงของทุนนิยม
บริวารที่มีพัฒนาการมาเป็นขั้นตอน โดยพิจารณาจาก
ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นที่มีอำนาจเศรษฐกิจและ
การเมืองกับบทบาทของรัฐ และความสัมพันธ์ระหว่าง
รัฐและชาวนา

การเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาภายใต้ระบบทุนนิยม สามารถแบ่งได้เป็น 3 ช่วงคือ ช่วงแรกหลังการเปิดประเทศแปรสภาพเป็นทุนนิยมบริวาร รัฐและกลุ่มนายทุนต่างชาติและพ่อค้าในประเทศผลักดันให้ชาวนาเชื่อมโยงการผลิตเข้ากับตลาดโลก เปลี่ยนการผลิตและแลกเปลี่ยนเพื่อบริโภคมาเป็นการผลิตเพื่อขายและพึ่งพาสินค้าบริโภคจากตลาดมากขึ้น ช่วงหลังปี 2500 ความต้องการพัฒนาอุตสาหกรรม (ทดแทนการนำเข้า) ในประเทศบริวารและความต้องการการลงทุนจากต่างชาติ ทำให้เกิดการส่งเสริมขยายการผลิตในภาคเกษตรกรรมเพื่อการส่งออก รวมทั้งการปลูกพืชหลายอย่าง ชาวนาผูกพันกับตลาดมากขึ้น ต้องพึ่งพาตลาดทั้งสินค้าบริโภคและปัจจัยการผลิต ความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างภาคเกษตรและอุตสาหกรรมสูงขึ้น ต่อมาในช่วงปี 2513-2523 เป็นการพัฒนาทุนนิยมมุ่งเน้นการผลิตเพื่อการส่งออกและการขยายตัวของธุรกิจการเกษตร การแทรกแซงทุนในภาคเกษตรในรูปของการจ้างผลิตและการเข้าไปจัดการการผลิต ทำให้ชาวนาบางส่วนถูกควบคุมการผลิตโดยตรงมากขึ้นจนกลายเป็นกึ่งกรรมกร

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าในระยะยาวแล้ว การขยายตัวของทุนนิยมในภาคเกษตรและในสังคมชนบท จะเพิ่มความแตกต่างทางชนชั้นมากขึ้น ชาวนายากจนจะแปรสภาพเป็นผู้รับจ้างแรงงานมากขึ้น แต่ชาวนาที่อยู่ในฐานะผู้ผลิตรายย่อย (ซึ่งยังเป็นเจ้าของที่ดินอันเป็นปัจจัยการผลิตสำคัญ แต่ขายผลผลิตให้ตลาด) จะยังคงเป็นกลุ่มผู้ผลิตที่สำคัญในภาคเกษตรและในสังคมชนบทต่อไป แต่กระบวนการผลิตของ

ชาวนาและเกษตรกรรายย่อยจะถูกควบคุมโดยระบบทุนนิยมโดยผ่านพ่อค้าและการขยายตัวของธุรกิจการเกษตรมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงชนบทและชุมชนหมู่บ้านเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ ปัจจัยและพลังผลักดันที่มีความสำคัญอย่างหนึ่งก็คือการขยายตัวของระบบทุนนิยมโลกและการผนึกรวมเอาประเทศเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบดังกล่าว ผลงานการศึกษาข้างต้นถือได้ว่าเป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจและวิเคราะห์ถึงขั้นตอน สาเหตุและปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการทางประวัติศาสตร์ดังกล่าว ทำให้สามารถเข้าใจและมองเห็นบริบทของการเปลี่ยนแปลงชนบทและชุมชนหมู่บ้านในภาพกว้างได้ชัดเจนขึ้น อย่างไรก็ตามเนื่องจากผลงานการศึกษาเหล่านี้เป็นการวิเคราะห์ในระดับมหภาคทำให้การศึกษาไม่สามารถให้รายละเอียดด้านผลกระทบและกระบวนการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ เช่น การก่อตัวทางชนชั้นและการเปลี่ยนแปลงในระดับหมู่บ้าน เป็นต้น แม้แต่งงานของฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคนอื่น ๆ ซึ่งให้ความสนใจผลกระทบของทุนนิยมต่อชุมชนหมู่บ้าน แต่ก็เป็นการศึกษาดูผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงชุมชนหมู่บ้านโดยทั่วไป ไม่ได้ใช้หมู่บ้านเป็นหน่วยการวิเคราะห์ (Chayan, 1993) จึงทำให้มองไม่เห็นเงื่อนไขและกระบวนการการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนหมู่บ้าน เพราะถ้าชนบทและหมู่บ้านถูกแทรกแซงจากภายนอก ปัญหาก็คือว่าชุมชนหมู่บ้านที่ถูกแทรกแซงนี้มีปฏิกริยาอย่างไร มีพลวัตความ

เคลื่อนไหวอย่างไร หรือไม่

งานของ Vandergeest (1993) ซึ่งอาศัยแนวคิดเรื่อง "รูปแบบการผลิต" (forms of production) โดยพิจารณาชาวนาในฐานะที่เป็นผู้ผลิตรายย่อย (simple commodity producer) ได้ชี้ให้เห็นว่าภายใต้บริบทของการผนึกรวมสังคมชนบทเข้าสู่ตลาดโลก ชาวนาที่ยากจนในหมู่บ้านในภาคใต้กลับใช้โอกาสและช่องทางเศรษฐกิจที่เปิดกว้างขึ้นนี้หันไปผลิตสินค้าบางอย่าง (น้ำตาลโตนด) เพื่อขายมากขึ้น ทำให้ชาวนาสามารถปลดเปลื้องภาระผูกพันและการกดขี่จากเจ้าของที่ดินได้ แม้ว่าในที่สุดแล้วชาวนาก็ต้องตกอยู่ภายใต้การควบคุมของนายทุนและกลไกตลาดก็ตาม การศึกษาของ Vandergeest ใช้แนวคิดรูปแบบการผลิตโดยเฉพาะรูปแบบการผลิตรายย่อย (ซึ่งเป็นแนวคิดการวิเคราะห์ระดับเล็ก ไม่ใช่ระดับมหภาคแบบระบบทุนนิยมโลกหรือวิถีการผลิต) เป็นพื้นฐานการวิเคราะห์และสามารถชี้ให้เห็นถึงพลวัต การปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงระดับชุมชนหมู่บ้านได้ชัดเจนกว่า (งานการศึกษาของ Anan, 1984 และ Chayan, 1984 ก็ให้รายละเอียดได้ดีเช่นกัน) ทั้งนี้จะต้องพิจารณาคุณลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ประกอบด้วย ชาวนาจึงไม่เพียงแต่ถูกครอบงำด้วยอิทธิพลและการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก แต่ได้แสดงบทบาท ผลักดัน เลือกลงและใช้ประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ ด้วย

ประเด็นเรื่องการอธิบายเชิงโครงสร้าง เป็นปัญหาอย่างหนึ่งของกรอบการวิเคราะห์ระดับมหภาค ที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยภายนอกและอิทธิพลของระบบโครงสร้าง (structural effects) เช่น อิทธิพล

ครอบงำของการขยายตัวทุนนิยมโลก บทบาทของรัฐ ศูนย์กลาง ชนชั้นที่มีอำนาจและเหตุผลความต้องการของระบบทุนนิยม กรอบการวิเคราะห์เช่นนี้จึงมุ่งเน้นไปที่การครอบงำ การแทรกแซงจากปัจจัยหรืออิทธิพลภายนอก (ทุนนิยมโลก) ขณะที่บทบาทความสำคัญทางเลือกและการเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่ถูกครอบงำ (ชนบท หมู่บ้านและชาวบ้าน) และปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น จึงไม่ได้รับการใส่ใจมากนัก การอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้น จึงเป็นการอธิบายเชิงหน้าที่ (functional explanation) หรือด้วยเหตุผลความต้องการของระบบ เช่น ฐานะการเป็นทุนนิยมรอบนอกของไทยถูกเลือกหรือถูกกำหนดโดยความต้องการของระบบทุนนิยมโลกและการดำรงอยู่ของชาวนาหรือลักษณะการผลิตของเกษตรกรชาวนาขนาดเล็กมีความเหมาะสมกับพัฒนาการทุนนิยมรอบนอก เพราะการผลิตชาวนาช่วยลดต้นทุนการผลิตและเป็นการช่วยกดดันค่าแรงให้ต่ำ เป็นต้น การอธิบายเช่นนี้ แม้จะดูมีน้ำหนักในแง่ตรรกะแต่ก็ยากแก่การพิสูจน์ในเชิงประจักษ์ และที่สำคัญทำให้เรามองข้ามพลวัต ความเคลื่อนไหวของโครงสร้างภายในสังคมของประเทศและชุมชนหมู่บ้านในการเผชิญหน้ากับพลังกดดันภายนอก นอกจากนี้ การดำรงอยู่ของชาวนาหรือเกษตรกรรายย่อยอาจจะไม่ใช่เพราะความต้องการจำเป็นของทุนนิยม หรือลักษณะพิเศษของการผลิตชาวนา หากแต่การผลิตภาคเกษตรบางสาขา อาจจะมีข้อจำกัดบางอย่างที่ทุนนิยมไม่สามารถแทรกแซงได้ก็เป็นได้ (ดู Mann and Dickinson, 1978)

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องกระบวนการและผลกระทบของระบบทุนนิยมโลกและวิถีการผลิต

ยังคงมีความสำคัญยิ่งต่อการศึกษาสังคมหมู่บ้าน โดยเฉพาะในปัจจุบันซึ่งปรากฏการณ์ของความเป็นหมู่บ้านโลก (global village) มีลักษณะเด่นชัดมากขึ้น ถ้ามองการศึกษาระดับมหภาคจะช่วยให้เราเข้าใจภาพกว้างของบริบทการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบท งานการศึกษาระดับจุลภาค โดยเฉพาะในระดับหมู่บ้าน หลายชิ้นต่อไปนี้จะทำให้เราเข้าใจพลวัตและกระบวนการเปลี่ยนแปลงระดับล่างมากยิ่งขึ้น

3. โครงสร้าง ฐานะและความสัมพันธ์กลุ่มและชนชั้น

ภายใต้บริบทการขยายตัวของระบบทุนนิยมโลก การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของประเทศ และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชนบท โครงสร้างและความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมชนบท และชุมชนหมู่บ้านได้รับผลกระทบและมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ประเด็นหลักสำคัญในการศึกษาเรื่องนี้ซึ่งได้รับการถกเถียงกันเป็นอย่างมากก็คือปัญหาที่ว่า ชาวนามีสถานะอย่างไรในระบบทุนนิยม แนวคิดหลักกระแสหนึ่งนั้น (de Janvry, 1977; Kausky, 1976; Lenin, 1974) ถือว่าในระบบทุนนิยม ชาวนาจะต้องสูญเสียไปมากที่สุด เนื่องจากแรงกดดันต่าง ๆ เช่น ภาวะหนี้สิน การขายที่ดินและกระบวนการแบ่งแยกฐานะชนชั้นของชาวนาอิสระ จนเกิดกระบวนการแยกตัว แบ่งเป็นชาวนาร่ำรวยกลุ่มเล็ก ๆ ที่สามารถสะสมทุนและขยายการผลิต ส่วนชาวนาที่เหลือก็ลำบากยากจนลงไป กลายเป็นชาวนาเช่า ชาวนาไร้ที่ดินและผู้ขาย

แรงงานรับจ้างไปในที่สุด ส่วนกระแสแนวคิดตรงกันข้ามกลับมองไปที่ลักษณะพิเศษของระบบการผลิตของชาวนา (Chayanov, 1966) และลักษณะพิเศษของภาคเกษตรที่เป็นอุปสรรคขัดขวางการขยายตัวของทุนนิยม (Mann & Dickinson, 1978) ดังนั้นกระบวนการสะสมทุน การแบ่งแยกฐานะชนชั้นและการล่มสลายของครอบครัวการผลิตชาวนาจึงเป็นไปอย่างเชื่องช้า ทำให้ชาวนาและครอบครัวชาวนาจะยังมีความสำคัญอยู่ โดยเฉพาะในประเทศทุนนิยมด้อยพัฒนา แต่รวมไปถึงในประเทศทุนนิยมก้าวหน้าด้วย

ผลการศึกษาวิเคราะห์ในหัวข้อก่อน โดยเฉพาะของจามะรี พิทักษ์วงศ์ (2527) ชี้ให้เห็นถึงความยุ่งยากในการศึกษาประเด็นตอบคำถามนี้และได้ระบุถึงความจำเป็นในการศึกษาระดับจุลภาคเพื่อความเข้าใจที่ชัดเจนขึ้น หัวข้อนี้จึงเป็นการพิจารณาการศึกษาเรื่องความแตกต่างฐานะในชุมชนชนบท โดยนักวิชาการหลายท่าน (ศิวัรักษ์ ศิวารมย์, 2529; Anan, 1989; Anan, 1984; อำนันท์, 2533; Hirsch, 1990; Hirsch, 1989) ซึ่งถึงแม้จะศึกษาหมู่บ้านต่างกันทั้งในเรื่องเวลาและสถานที่ มีมุมมองและจุดสนใจต่างกัน แต่ก็เป็นงานที่พยายามพิจารณาถึงปรากฏการณ์ความหลากหลายและความแตกต่างฐานะคนในชนบท ไม่ว่าจะเป็นเรื่องฐานะและความสัมพันธ์ชนชั้น โอกาสและข้อจำกัดของกลุ่มคนที่แตกต่างกัน

การผนึกรวมประเทศเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก บทบาทของรัฐ การแปรสภาพที่ดินเป็นสิ่งมีราคาและไม่สามารถขยายได้อีกต่อไปและการ

ยังคงมีความสำคัญยิ่งต่อการศึกษาลังคมหมู่บ้าน โดยเฉพาะในปัจจุบันซึ่งปรากฏการณ์ของความเป็นหมู่บ้านโลก (global village) มีลักษณะเด่นชัดมากขึ้น ถ้างานการศึกษาในระดับมหภาคจะช่วยให้เราเข้าใจภาพกว้างของบริบทการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบท งานการศึกษาในระดับจุลภาค โดยเฉพาะในระดับหมู่บ้าน หลายชิ้นต่อไปนี้จะทำให้เราเข้าใจพลวัตและกระบวนการเปลี่ยนแปลงระดับล่างมากยิ่งขึ้น

3. โครงสร้าง ฐานะและความสัมพันธ์กลุ่มและชนชั้น

ภายใต้บริบทการขยายตัวของระบบทุนนิยมโลก การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของประเทศ และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชนบท โครงสร้างและความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมชนบท และชุมชนหมู่บ้านได้รับผลกระทบและมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ประเด็นหลักสำคัญในการศึกษาเรื่องนี้ซึ่งได้รับการถกเถียงกันเป็นอย่างมากก็คือปัญหาที่ว่า ชาวนามีสถานะอย่างไรในระบบทุนนิยม แนวคิดหลักกระแสหนึ่งนั้น (de Janvry, 1977; Kausky, 1976; Lenin, 1974) ถือว่าในระบบทุนนิยม ชาวนาจะต้องสูญเสียไปมากที่สุด เนื่องจากแรงกดดันต่าง ๆ เช่น ภาวะหนี้สิน การขายที่ดินและกระบวนการแบ่งแยกฐานะชนชั้นของชาวนาอิสระ จนเกิดกระบวนการแยกตัว แบ่งเป็นชาวนาร่ำรวยกลุ่มเล็ก ๆ ที่สามารถสั่งสมทุนและขยายการผลิต ส่วนชาวนาที่เหลือก็ลำบากยากจนลงไป กลายเป็นชาวนาเช่า ชาวนาไร้ที่ดินและผู้ขาย

แรงงานรับจ้างไปในที่สุด ส่วนกระแสแนวคิดตรงกันข้ามกลับมองไปที่ลักษณะพิเศษของระบบการผลิตของชาวนา (Chayanov, 1966) และลักษณะพิเศษของภาคเกษตรที่เป็นอุปสรรคขัดขวางการขยายตัวของทุนนิยม (Mann & Dickinson, 1978) ดังนั้นกระบวนการสั่งสมทุน การแบ่งแยกฐานะชนชั้นและการล่มสลายของครอบครัวการผลิตชาวนาจึงเป็นไปอย่างเชื่องช้า ทำให้ชาวนาและครอบครัวชาวนาจะยังมีความสำคัญอยู่ โดยเฉพาะในประเทศทุนนิยมด้อยพัฒนา แต่รวมไปถึงในประเทศทุนนิยมก้าวหน้าด้วย

ผลการศึกษาวิเคราะห์ในหัวข้อก่อน โดยเฉพาะของจาเมรี พัทท์ชัวร์ (2527) ชี้ให้เห็นถึงความยุ่งยากในการศึกษาประเด็นตอบคำถามนี้และได้ระบุถึงความจำเป็นในการศึกษาระดับจุลภาคเพื่อความเข้าใจที่ชัดเจนขึ้น หัวข้อนี้จึงเป็นการพิจารณาการศึกษาเรื่องความแตกต่างฐานะในชุมชนชนบท โดยนักวิชาการหลายท่าน (ศิวัรักษ์ ศิวารมย์, 2529; Anan, 1989; Anan, 1984; อำนันท์, 2533; Hirsch, 1990; Hirsch, 1989) ซึ่งถึงแม้จะศึกษาหมู่บ้านต่างกันทั้งในเรื่องเวลาและสถานที่ มีมุมมองและจุดสนใจต่างกัน แต่ก็เป็นงานที่พยายามพิจารณาถึงปรากฏการณ์ความหลากหลายและความแตกต่างฐานะคนในชนบท ไม่ว่าจะเป็นเรื่องฐานะและความสัมพันธ์ชนชั้น โอกาสและข้อจำกัดของกลุ่มคนที่แตกต่างกัน

การผนึกรวมประเทศเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก บทบาทของรัฐ การแปรสภาพที่ดินเป็นสิ่งมีราคาและไม่สามารถขยายได้อีกต่อไปและการ

ขยายตัวของตลาดและระบบการผลิตเพื่อขาย ทำให้หมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคกลางตอนบนมีความแตกต่างด้านฐานะ การสะสมทุน ความสัมพันธ์และวิถีชีวิตซับซ้อนขึ้น คีวรักษ์ คีวามย์ (2529) แบ่งกลุ่มชนชั้นในหมู่บ้านดังกล่าวออกเป็น 5 กลุ่มคือ นายทุนเจ้าที่ดิน ชาวนาเอกระ (มีที่ดินของตัวเอง) ชาวนาประหะวะ (เช่านาเจ้าที่นี้และแบ่งครึ่งผลผลิต) ชาวนาเช่าและกลุ่มสุดท้ายคือชาวนาไร้ที่ดินและชาวนารับจ้าง ความแตกต่างในการครอบครองปัจจัยการผลิตทำให้แต่ละกลุ่มมีฐานะ อำนาจต่อรอง การพึ่งพาและประสบปัญหาแตกต่างกันไป นายทุนที่ดินซึ่งเป็นทั้งพ่อค้าเจ้าของที่ดินให้เช่าและนายทุนเงินกู้ มีความสำคัญและเป็นที่พักพิงของชาวนาประหะวะและชาวนารับจ้าง ลักษณะความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์มีสูง ขณะที่ชาวนาเอกระต้องใช้ทุนสูงขึ้นในการผลิตและมีหนี้สินล้นพ้นตัว มีแนวโน้มกลายเป็นชาวนาไร้ที่ดิน ส่วนกลุ่มชาวนาเช่าก็ต้องเผชิญปัญหาไม่ใช่น้อย ต้องใช้ทุนมากขึ้น ต้องวางค่าเช่าล่วงหน้า แต่ก็ต้องพยายามรักษาสถานะผู้เช่าไว้เพราะนาให้เช่ามีจำกัด อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์และความไม่พอใจที่เกิดขึ้นมุ่งเป้าหมายไปที่อิทธิพลภายนอก (เช่น การผูกขาดราคาสินค้า ความไม่เอาใจใส่ของรัฐ) มากกว่าปัญหาภายในชุมชน บทบาทความสำคัญของกลุ่มนายทุนเจ้าของที่ดินในชุมชนในฐานะผู้อุปถัมภ์ ดูจะมีอิทธิพลมากในการควบคุมและลดความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ขัดแย้งดังกล่าวและดูเหมือนว่ายิ่งการผลิตเพื่อตลาดและอิทธิพลทุนนิยมเพิ่มความเข้มข้นขึ้น ใช้ทุนมากขึ้น ชาวนาไร้ที่ดินเพิ่มสูงขึ้นและมีการใช้แรงงานรับจ้างมากขึ้น ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ยิ่งแนบแน่นมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม โครงสร้างและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนชั้นต่าง ๆ ซึ่งได้พัฒนามาในประวัติศาสตร์นับแต่การเปิดประเทศปรากฏความขัดแย้งอย่างเห็นได้ชัดในการศึกษาหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคเหนือ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (Anan, 1989; Anan, 1984; อานันท์, 2533) แบ่งกลุ่มชนชั้นทางเศรษฐกิจและสังคมในหมู่บ้านที่ศึกษาออกเป็น 5 กลุ่ม คือ แรงงานรับจ้างไร้ที่ดิน ชาวนาจน ชาวนากลาง ชาวนารวยและเกษตรกรนายทุน การขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์และการปลูกพืช 3 ครั้งซึ่งต้องอาศัยการลงทุนสูงได้เพิ่มความตึงเครียดและความขัดแย้งในด้านการใช้ที่ดินและการควบคุมแรงงาน ทำให้ความสัมพันธ์การผลิตในรูปแบบการเช่าและการแบ่งผลผลิตพัฒนาความซับซ้อนมากขึ้น ในด้านหนึ่งชาวนาขนาดเล็กที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นต้องแปรสภาพกลายเป็นแรงงานรับจ้างที่ต้องพึ่งพาผู้อื่นและขาดความมั่นคงในการดำรงชีพมากขึ้น เนื่องจากถูกยกเลิกนาที่เช่าหรือสูญเสียที่ดิน ส่วนอีกด้านหนึ่งเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่จำเป็นต้องอาศัยการว่าจ้างแรงงานมากขึ้น ขณะที่แรงงานมีการเคลื่อนย้ายสูง ดังนั้นในช่วงที่ความต้องการแรงงานมีมาก ความขัดแย้งระหว่างนายจ้างที่พยายามกดค่าจ้างกับแรงงานรับจ้างที่ต่อรองค่าจ้างให้สูงจึงทวีความเข้มข้นขึ้น การปรับเปลี่ยนระบบการเช่าและการแบ่งปันผลผลิตซึ่งเกิดขึ้นหลังจากการปราบปรามขบวนการชาวนาในภาคเหนือ ทำให้เจ้าที่ดินหรือผู้ว่าจ้างสามารถควบคุมกระบวนการผลิตและแบ่งเอาส่วนเกินจากชาวนาผู้เช่าและผู้รับจ้างได้มากขึ้น ขณะเดียวกันเกษตรกรนายทุนก็พยายามสร้างความผูกพันเชิงอุปถัมภ์กับผู้เช่าและลูกจ้างไว้ อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์นี้ไม่สามารถลดทอนความขัดแย้งที่มีอยู่ระหว่างนายจ้างและกลุ่มแรงงานรับจ้างได้

และกลุ่มแรงงานรับจ้างเองก็ได้พัฒนาการรวมกลุ่มต่อสู้และต่อรองได้ผลมากยิ่งขึ้น ความขัดแย้ง การข่มขู่ การต่อต้านและการต่อรองจึงกลายเป็นสิ่งที่ปรากฏเห็นได้ชัดในหมู่บ้านที่มีความแตกต่างด้านฐานะการผลิตและชนชั้นอยู่สูงแห่งนี้

การศึกษาของฟิลิป เฮิร์ช (Hirsch, 1990; Hirsch, 1989) ในสองหมู่บ้านในแถบภาคเหนือตอนล่างชี้ให้เห็นถึงสภาพความแตกต่างกลุ่มและชนชั้น แม้กระทั่งในชุมชนที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานไม่นานนัก ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดคือการครอบครองปัจจัยการผลิต การควบคุมการผลิตและความสามารถในการผลิตซ้ำของชาวบ้าน ความหลากหลายของวิธีการชนิดพืชและการใช้ปัจจัยการผลิตในสองหมู่บ้านอาจจะดูเหมือนว่า ชาวบ้านมีทางเลือกในการผลิตมาก แต่ความจริงแล้ว ชาวบ้านทุกคนล้วนแล้วแต่ตกอยู่ใต้อิทธิพลระบบการผลิตที่อยู่นอกเหนือการการตัดสินใจและความคุมของชาวบ้าน ในทั้งสองหมู่บ้าน เมื่อพิจารณาถึงการครอบครองและการควบคุมปัจจัยการผลิตและกระบวนการผลิตแล้ว พบว่าชาวบ้านมีฐานะแตกต่างกันอยู่มาก ในบ้านดงซึ่งมีการผลิตข้าวเป็นหลัก จะเห็นได้จากการมีแรงงานรับจ้างไร่ที่ดิน ชาวนาเช่า(ทั้งหมดและบางส่วน) ชาวนาที่เลี้ยงตัวเองไป ชาวนาว่าวรายและพ่อค้าในหมู่บ้าน ขณะที่ที่บ้านใหม่ซึ่งมีการผลิตพืชไร่เป็นส่วนใหญ่ ก็จะได้จากการมีแรงงานรับจ้าง (ไร่ที่ดิน) เกษตรกรถูกยึดที่ เกษตรกรยังชีพ เกษตรกรรายย่อยที่มีหนี้สินล้นพ้น เกษตรกรช่างฝีมือ และเจ้าของรถแทรกเตอร์ที่เป็นพ่อค้าด้วย โดยภาพรวม การผลิตและความสัมพันธ์การผลิตในทั้งสองหมู่บ้านเปลี่ยนไป การขาดแคลนที่ดินทำกินและการไร่ที่ดินทำกินเพิ่มขึ้น มีแนวโน้มการว่าจ้างแรงงานมากขึ้น การใช้ทุนและความจำเป็นต้องใช้เครื่องจักร

เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะบ้านใหม่ ชาวบ้านพึ่งพาตลาดสูงมากเพราะผลิตพืชเพื่อขายเกือบทั้งหมดและซื้อปัจจัยการผลิตทั้งหมด การผลิตพืชไร่ต้องใช้ทุนสูง ทำให้หนี้สินของเกษตรกรรายจนเพิ่มขึ้น ขณะที่คนที่มั่งคั่ง (พ่อค้าและเจ้าของแทรกเตอร์) สามารถขยายการผลิตและใช้ทุนเข้าครอบครองที่ดินและความคุมแรงงานได้มากขึ้น อย่างไรก็ตาม ที่บ้านดงถึงแม้การถือครองที่ดินจะแตกต่างกัน แต่การที่ยังมีการปลุกข้าวเอาไว้กินทำให้ครัวเรือนชาวนาเป็นอิสระจากการพึ่งพาตลาดได้ไม่มากนักน้อย แต่ที่บ้านใหม่ ไม่มีทางเลือกเช่นนั้นเลย

กลไกสำคัญในการสะสมทุนและดูดซับส่วนเกินและก่อให้เกิดความแตกต่างชนชั้นในทั้งสองหมู่บ้าน คือ การปล่อยเงินกู้ การค้าขายและการเก็บค่าบริการรถแทรกเตอร์ การปล่อยเงินกู้ นอกจากจะเป็นวิธีการดูดรีดส่วนเกินในรูปดอกเบี้ยแล้ว ยังทำให้เจ้าหนี้เข้าควบคุมปัจจัยการผลิตของลูกหนี้ด้วย เห็นได้ชัดจากการกู้ยืมแบบมีเงื่อนไข เช่นกำหนดให้ลูกหนี้ต้องว่าจ้างรถแทรกเตอร์ของเจ้าหนี้ ต้องขายผลผลิตให้พ่อค้าในหมู่บ้าน เป็นต้น ส่วนด้านการค้า ก็มีการขายผลผลิตให้พ่อค้าในหมู่บ้านในราคาต่ำกว่าตลาดเพิ่มขึ้น ขณะที่พ่อค้าในหมู่บ้านมีอำนาจและสร้างเครือข่ายกับรัฐและสังคมภายนอกมากขึ้น

ถึงแม้ผลการศึกษาข้างต้นจะแตกต่างกันทั้งในด้านเวลาและสถานที่ แต่ก็พอจะสรุปได้ว่าในหลาย ๆ สถานการณ์ ชาวนาขนาดเล็กหรือรายย่อยยังคงดำรงอยู่ได้ต่อไป แม้จะด้วยความยากลำบากมากขึ้น ด้วยวิธีการและกลวิธีเพื่อความอยู่รอดที่ผสมปนเปกันไปหลายอย่างมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเช่าที่คนอื่นหรือให้คนอื่นเช่าที่ตัวเอง การผลิตข้าวเพื่อยังชีพ การผลิตพืชเพื่อขาย การรับจ้าง(ทั้งในและนอกภาคเกษตร) การค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ ส่วนในด้านลักษณะ

ความสัมพันธ์ในการผลิต ความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจ และไม่ใช่เศรษฐกิจ เช่น การพึ่งพาในระบบอุปถัมภ์ ระหว่างกลุ่มคนที่มีฐานะชนชั้นแตกต่างกันจะยังคงมีบทบาทต่อไป แม้จะลดน้อยไปในบางแห่งที่มีความขัดแย้งสูง และท้ายที่สุด การรวมศูนย์ความมั่งคั่งในกลุ่มคนร่ำรวยหรือกลุ่มผู้นำในชุมชน ซึ่งในฐานะและบทบาทการเป็นนายจ้าง ข้าราชการ เจ้าของร้านค้า พ่อค้ารับซื้อผลผลิต นายทุนเงินกู้และเจ้าของบริการและเครื่องมือการผลิตที่สำคัญ สามารถสะสมความมั่งคั่งและกอบโกยหาประโยชน์จากชาวไร่ชาวนาระดับกลาง ชาวนายากจนและแรงงานรับจ้างได้

ในระดับหมู่บ้าน เห็นได้ชัดว่ากิจกรรมและบริการของชนชั้นนำในชนบท มีความสำคัญและเกี่ยวพันใกล้ชิดกับการดำรงชีพของชาวไร่ชาวนาเป็นอย่างยิ่ง ความหลากหลายและรูปแบบการครอบงำและการหาประโยชน์ของชนชั้นนำในหมู่บ้าน อาจแตกต่างกันไปในแต่ละที่แต่ละแห่ง แต่ไม่ว่าจะเป็นลักษณะและรูปแบบไหน ผลผลิตและแรงงานของชาวไร่ชาวนารายย่อยและค่าตอบแทนที่พึงมีพึงได้ ย่อมถูกกอบโกยและดูดซับไปโดยชนชั้นนำในชุมชน ซึ่งขณะเดียวกันก็ดำรงตัวเป็นผู้อุปถัมภ์ช่วยค้ำจุนให้ชาวไร่ชาวนาที่ลำบากสามารถดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้

การทำความเข้าใจรูปแบบความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนและหลากหลายของกลุ่มและชนชั้นในสังคมหมู่บ้าน จำเป็นต้องคำนึงถึงบริบทที่แตกต่างกันไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ข้อจำกัดทางธรรมชาติ โดยเฉพาะที่ดินและประชากร มาตรการทางสังคมเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว เงื่อนไขและการเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิต ความเชื่อมโยงกับตลาดและนโยบายรัฐ รวมทั้งประสบการณ์ในการต่อสู้

และการรวมกลุ่มต่อรอง ความหลากหลายและความซับซ้อนของโครงสร้างและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและชนชั้นในสังคมหมู่บ้านนี้ ชี้ให้เห็นว่าในการพิจารณาประเด็นสถานะของชาวนาในระบบทุนนิยม จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีความยืดหยุ่นในการใช้ทฤษฎีในการวิเคราะห์และต้องใช้ความระมัดระวังยิ่งในการสรุปผล - ดูเหมือนว่าเรายังต้องการการศึกษาในเรื่องนี้ในระดับหมู่บ้านอีกมาก กว่าที่จะหาข้อสรุปในภาพกว้างได้ นั่นหมายถึงว่าความหงุดหงิดและสับสนของนักวิชาการเกี่ยวกับ "สถานะอันเหมาะสม" ของชาวนา (จามะรี, 2527: 31) จะยังคงดำเนินอยู่ต่อไป

ควรที่จะเพิ่มเติมในที่นี้ด้วยว่า แนวคิด ข้อถกเถียงและผลสรุปจากการศึกษาเกี่ยวกับสถานะชาวนาในระบบทุนนิยมนี้ มีนัยยะต่อนโยบายและการคั่นทามาตรการการแก้ปัญหาชนบทเป็นอย่างยิ่ง เพราะถ้าในที่สุดแล้วสถานะชาวนาอิสระผู้เป็นเจ้าของที่ดิน มีอันต้องล่มสลายไปเนื่องจากกระบวนการแบ่งแยกและแยกขั้วทางชนชั้นจริง กลุ่มคนที่จะเป็นพลังสำคัญในชนบทและภาคเกษตรก็คือกลุ่มเกษตรกรรับจ้าง สภาพล้มละลายและแยกขั้วของสังคมชาวนาจนเกิดกลุ่มนายทุนในภาคเกษตรและกลุ่มแรงงานรับจ้าง หมายถึงว่าความพยายามใด ๆ ที่จะดำรงรักษาความเป็นอิสระของชาวนาหรือผู้ผลิตรายย่อยย่อมไม่สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม ในทางตรงกันข้าม หากที่จริงแล้วสังคมและระบบการผลิตของชาวนามีศักยภาพและมีแนวโน้มจะดำรงอยู่ไปได้อีกนานเท่านั้น การแสวงหามาตรการช่วยเหลือและแนวทางการพัฒนาที่ช่วยลดการถูกเอารัดเอาเปรียบและสร้างอำนาจต่อรองเพิ่มขึ้น ย่อมเป็นทางเลือกที่มีความสำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

4. การขยายตัวของอำนาจและอุดมการณ์รัฐ

ผลงานการศึกษาระดับมหภาคในหัวข้อก่อนชี้ให้เห็นถึงประเด็นข้อถกเถียงต่าง ๆ ในเรื่องบทบาทชนชั้น การตัดสินใจ การพลังที่กำหนดอำนาจและการตัดสินใจทางการเมืองและเศรษฐกิจในบริบทการเปลี่ยนแปลงระดับประเทศและระหว่างประเทศ ในด้านหนึ่งเป็นการขยายการถกเถียงกันในเรื่องวิธีการผลิตและเป็นความพยายามเข้าใจการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมอันเนื่องมาจากการขยายตัวและเพื่ออิทธิพลครอบงำของทุนนิยมตะวันตก อีกด้านหนึ่งเป็นการยอมรับความสำคัญ บทบาทและการเปลี่ยนแปลงลักษณะของรัฐในกระบวนการดังกล่าว

การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ได้เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและได้ส่งผลกระทบต่อระบบสังคมและเศรษฐกิจไม่เฉพาะในระดับประเทศ หากแต่ยังส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ ผู้คน แม้ในชนบทห่างไกล การศึกษาของปีเตอร์ เอฟ เบลล์ (2533) จามะรี พัทธ์วิวงศ์ (2527) และของผู้เขียนเอง (Wattana, 1991; วัฒนา, 2536) ชี้ให้เห็นถึงบทบาทความสำคัญของรัฐในการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เศรษฐกิจและสังคมในระดับกว้าง แต่เราไม่ค่อยรู้และเข้าใจนักว่าผลกระทบของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับทุนและพัฒนาการของทุนนิยมเป็นอย่างไรและปรากฏให้เห็นได้อย่างไรในระดับชุมชนหมู่บ้าน ผลงานการศึกษาหมู่บ้านหลายชิ้นที่จะพูดถึงต่อไปนี้ พยายามทำความเข้าใจและอธิบายผลกระทบและบทบาทหลาย ๆ ด้านของรัฐในระดับท้องถิ่นและหมู่บ้าน

สำหรับชาวบ้านและผู้คนในชนบทแล้วพัฒนาการทุนนิยมและอำนาจรัฐไม่ใช่สิ่งที่เป็นนาม-

ธรรม แต่สามารถสัมผัสรับรู้ได้จากสภาพแวดล้อมการดำเนินชีวิตประจำวันนั่นเอง ในด้านหนึ่ง ชาวชนบทสามารถรับรู้อำนาจการครอบงำทางเศรษฐกิจและอำนาจครอบงำทางการเมืองของรัฐได้ในรูปของราคาข้าวของที่แพงขึ้น การซื้อขายที่ไม่เป็นธรรม การถูกเอารัดเอาเปรียบ การอบรม การข่มขู่และการปราบปราม เป็นต้น ส่วนอีกด้านหนึ่ง คนในชนบทเองก็ต้องเกี่ยวพันกับหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ของรัฐและผู้นำท้องถิ่น ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวแทนอำนาจรัฐและเครือข่ายการครอบงำของระบบทุนนิยม

การศึกษาของ เทอร์ตัน (Turton, 1989) ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการการขยายบทบาทและการใช้อำนาจของรัฐในระดับท้องถิ่น โดยผ่านสิ่งที่เทอร์ตันเรียกว่า "กลุ่มอำนาจท้องถิ่น" (Local Powers) ซึ่งมีบทบาทอย่างสำคัญในด้านการควบคุมคนในชนบท กลุ่มผู้นำชนบทนี้ มักจะเป็นกลุ่มคนที่ได้ประโยชน์จากการมีเส้นสายเชื่อมโยงกับกลุ่มคนและสังคมภายนอก และจากบทบาทในฐานะเป็นตัวเชื่อมต่อคนชนบทส่วนใหญ่กับโครงสร้างการตลาดและอำนาจรัฐ

ในฐานะที่กลุ่มผู้นำนี้เป็นผู้ประกอบการธุรกิจและกิจกรรมหลายอย่างในชุมชน เช่น เป็นนายจ้าง นายทุนเงินกู้ เจ้าของรถโดยสาร นายหน้าที่ดินและเป็นเจ้าของและผู้ให้บริการอุปกรณ์และเครื่องมือในการผลิต ทำให้กลุ่มผู้นำเหล่านี้สั่งสมทุนและกอบโกยส่วนเกินจากชุมชนไปได้ ในการดำรงสถานะได้เปรียบนี้ไว้ กลุ่มอำนาจท้องถิ่นจำเป็นต้องพึ่งพาอิทธิพลนอกชุมชนและเครือข่ายความสัมพันธ์กับองค์กรและเจ้าหน้าที่รัฐ ขณะเดียวกันกลุ่มผู้นำท้องถิ่นนี้ยังเป็นกลุ่มหลักที่ได้รับการอุปถัมภ์ค้ำจุนและเอาใจใส่จากรัฐในรูปของประโยชน์จากโครงการพัฒนาและการแทรกแซงรูปแบบต่าง ๆ ของรัฐ เช่น สินเชื่อ ปัจจัยการผลิต

สัญญาว่าจ้าง เป็นต้น เห็นได้ชัดว่าด้วยอำนาจและอิทธิพลทั้งด้านการเมืองและเศรษฐกิจ กลุ่มอำนาจท้องถิ่นนี้จึงมีบทบาทอย่างสำคัญยิ่งต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในชนบท โดยเฉพาะในทางการเมืองนั้น กลุ่มอำนาจท้องถิ่นสามารถเป็นเครื่องมือทางการเมืองของรัฐในการควบคุมปัญหาความขัดแย้งและความไม่พึงพอใจในหมู่ผู้ยากจนในชุมชนชนบทได้เป็นอย่างดี

บทบาทของรัฐในการควบคุมทางการเมืองและการดำรงรักษาเงื่อนไขการขยายตัวของทุนนิยมไว้ไม่ได้อาศัยเฉพาะการข่มขู่ การปราบปราม การให้ประโยชน์เฉพาะกลุ่มหรือการอุปถัมภ์กลุ่มผู้นำในชุมชนเพื่อเป็นหูเป็นตาให้เท่านั้น แต่การปลุกฝังอุดมการณ์ที่ให้ประโยชน์และเอื้อต่อโครงสร้างอำนาจและการพัฒนาของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมก็เป็นบทบาทที่สำคัญอย่างหนึ่งของรัฐ งานศึกษาของชยันต์ วรรณชฎา (Chayan, 1984; ชยันต์, 2533) พยายามศึกษาและอธิบายกระบวนการสืบทอดหรือผลิตซ้ำเชิงอุดมการณ์นี้ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคเหนือภายใต้การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมในวงกว้าง ในบริบทการเปลี่ยนแปลงนี้ รัฐมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการขยายตัวอิทธิพลทุนนิยมในหมู่บ้าน ทั้งนี้โดยใช้กลยุทธ์การพัฒนาชนบทเข้าแทรกแซงกระบวนการผลิตโดยตรง โดยการให้ประโยชน์จากโครงการพัฒนาแก่กลุ่มคนบางกลุ่มและโดยการใช้กระบวนการพัฒนาเป็นเครื่องมือผนวกชุมชนหมู่บ้านเข้าเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมโดยรวม ควบคู่ไปกับกระบวนการพัฒนานี้ก็คือ การที่รัฐพยายามปลุกฝังแนวคิดอุดมการณ์ที่เน้นหนักถึงความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม ความสามัคคีเป็นปึกแผ่นของชาติ บ้านเมืองและสำนึกเรื่องชาตินิยม

ผลการขยายตัวของรัฐและทุนนิยมเข้าไปในหมู่บ้านนี้ ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านและความแตกต่างทางชนชั้น แต่สาเหตุสำคัญที่ความขัดแย้งและความแตกต่างนี้ไม่ได้เพิ่มขยายความรุนแรงขึ้น เกิดจากการที่ชาวบ้านถูกอิทธิพลครอบงำจากอุดมการณ์หลักที่รัฐเป็นผู้ปลุกฝัง โดยอาศัยเครื่องมือถ่ายทอดอุดมการณ์ เช่นครอบครัว โรงเรียน วัด สื่อต่าง ๆ และโดยการใช้โครงการพัฒนาและฝึกอบรมเป็นสื่อชี้แนะและครอบงำความคิดโดยตรง อย่างไรก็ตามชาวบ้านไม่ได้ยอมรับเหตุผลและความเชื่อจากการปลุกฝังอุดมการณ์ไปเสียทั้งหมด เพราะการได้พบและมีประสบการณ์จริงกับปัญหาต่าง ๆ (เช่น สภาพถนนที่ไม่ดี รัฐไม่ประกันราคาข้าว เจ้าหน้าที่ฉ้อฉล ไม่สนใจปัญหาของชาวบ้าน กฎหมายไม่มีประสิทธิภาพ คนมีเงินและเส้นสายมักได้รับช้อยกเว้น) ทำให้ชาวบ้านมองเห็นความแตกต่างระหว่างหลักการและความจริงและเชื่อว่า โครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นอยู่ไม่ได้เอื้อต่อคนยากจน

ประเด็นสุดท้ายนี้ ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการปลุกฝังและสืบทอดอุดมการณ์การพัฒนาของรัฐนี้ไม่สมบูรณ์และชาวบ้านสามารถเลือกตีความและให้นิยามความหมายอุดมการณ์การพัฒนาที่แตกต่างออกไป ประสบการณ์และความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านที่มีต่อการพัฒนาหรืออุดมการณ์การพัฒนานี้ได้รับการวิเคราะห์โดยละเอียดมากขึ้นโดยฟิลิป เฮิร์ช (Hirsch, 1990; Hirsch, 1989 และ เฮิร์ช, 2533) ซึ่งได้ชี้ให้เห็นเช่นเดียวกันว่ากลยุทธ์และโครงการการพัฒนาชนบทของรัฐได้มีบทบาทอย่างสำคัญในการผนวกรวมหมู่บ้าน 2 แห่งในบริเวณภาคเหนือตอนล่างให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมของ

ประเทศ พื้นฐานของการพัฒนาชนบทคือการขยายโครงสร้างและอำนาจรัฐและการขยายตัวของระบบทุนนิยม ซึ่งการได้แทรกตัวลงไปในหมู่บ้านและก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจและการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในการผลิตในสังคมเกษตรกรรม อุดมการณ์พัฒนาซึ่งมุ่งส่งเสริมการขยายอิทธิพลของระบบทุนนิยมและสร้างความชอบธรรมให้กับการแทรกแซงของรัฐนับเป็นองค์ประกอบสำคัญที่เกื้อหนุนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

ปฏิกริยาและท่าทีของชาวบ้านต่อการขยายตัวของระบบทุนนิยมและการแทรกแซงสังคมหมู่บ้านโดยผ่านกระบวนการพัฒนาชนบทรัฐนี้ ปรากฏให้เห็นในรูปของการให้ความหมายหรือตีความการพัฒนาหรือนัยกรรมการพัฒนา (development discourse) ที่แตกต่างกัน โดยแยกออกได้เป็นสองส่วนคือนัยกรรมของผู้พัฒนา (the developers) และนัยกรรมของผู้ถูกพัฒนา (the developed)

ในระดับหมู่บ้าน นัยกรรมการพัฒนาและโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐมีความคลุมเครือและมีความขัดแย้งกันเองในด้านหนึ่ง สำหรับรัฐและเจ้าหน้าที่พัฒนาของรัฐ การพัฒนาชนบทหมายถึงความเจริญ ความสะดวกสบายและการสร้างถนนหนทางและการมีไฟฟ้า ความล้ำหลังของชนบทมีปัญหายุ่งยากที่ตัวบุคคลจึงต้องมีการพัฒนาจิตใจ มีความซื่อสัตย์และตรงต่อเวลา นอกจากนี้ยังมีความจำเป็นต้องดูแลปัญหาความมั่นคงและการบริหารงานในหมู่บ้านด้วย ทั้งนี้รวมทั้งมาตรการส่งเสริมการมีส่วนร่วมเพื่อยกระดับความเป็นอยู่ชาวบ้านและโครงการพึ่งพาตัวเองของชาวบ้านซึ่งก็เป็นสิ่งจำเป็นเช่นกัน แต่ในอีกด้านหนึ่ง สำหรับประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ความเจริญที่พูดถึงดูจะเป็นประโยชน์กับคนที่มิฐานะ มีทุนรอนและมีอิ-

ยนต์ใช้มากกว่า ขณะที่มาตรการและโครงการความมั่นคงกลับกลายเป็นเครื่องมือสอดส่องดูแลและควบคุมชาวบ้านและหมู่บ้านขึ้นมาได้ การเน้นหนักไปที่ปัญหาตัวบุคคล ทำให้มองข้ามปัญหาอันเนื่องมาจากโครงสร้างและระบบ การมีส่วนร่วมในการประชุมและกิจกรรมต่าง ๆ มักจะเป็นในรูปการบังคับ กะเกณฑ์ให้เข้าร่วม เช่นเดียวกันกับกิจกรรมการพึ่งพาตัวเองซึ่งไม่ได้ส่งเสริมความคิดริเริ่มและการตัดสินใจด้วยตัวเอง

อย่างไรก็ตาม ความคลุมเครือของนัยกรรมการพัฒนา (โดยรัฐ) ช่วยปิดบังความขัดแย้งกันเองของกลยุทธ์การพัฒนาชนบทไว้ได้แต่ก็ปิดบังไม่ได้ทั้งหมด ปฏิกริยาและความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านต่อนัยกรรมและผลของการพัฒนานี้ จะเห็นได้จากนัยกรรมของชาวบ้านหรือนัยกรรมต้าน (counter discourse) ที่ชาวบ้านแสดงออกในฐานะผู้ถูกพัฒนา เช่น ความรู้สึกไม่พอใจที่ต้องถูกบังคับให้เข้าไปร่วมโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ การตั้งชื่อสื่อโครงการหรืออักษรย่อโครงการราชการ เช่น ให้ความหมาย รพช. ใหม่เป็น รวมพวกชั่ว ส่วน กสช. เป็น กินสามชาติหรือโกงลีนชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีความรู้สึกทำที่ต่าง ๆ ของชาวบ้านที่มีต่อรัฐและเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น รัฐไม่เคยยื่นมือมาถึงชาวไร่ชาวนา คนยากจนก็เหมือนลูกไก่ในกำมือ (เจ้าหน้าที่) เป็นต้น

นัยกรรมของคนจนหรือนัยกรรมต้านนี้ไม่ได้ถูกนำมาใช้หรือมีการแสดงออกเปิดเผย เพราะปฏิสัมพันธ์ระหว่างนัยกรรมหลัก (dominant discourse) และนัยกรรมต้าน (counter dicourse) ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่เท่าเทียมกัน โครงสร้างอำนาจในชุมชนและฐานะที่แตกต่างกันในระบบการผลิตทำให้ชาวบ้านที่จนและด้อยกว่าจำเป็นต้องหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับคนที่ได้ประโยชน์จากนัยกรรมการ

พัฒนาของรัฐ การแสดงท่าที ปฏิกริยาความรู้สึกและการวิพากษ์วิจารณ์ของคนจนเพื่อดำเนินอุดมการณ์และนัยกรรมหลักจึงมักอยู่ในรูปของการต่อต้านเจียบ ๆ แฝงเร้นและเห็นได้ยากมากกว่า

ภาพรวมที่ได้จากการศึกษาข้างต้นดูเหมือนจะพอสรุปได้ว่าอิทธิพลและอำนาจรัฐที่ขยายและแทรกตัวเข้าไปในชนบทในรูปแบบต่าง ๆ ก่อนข้างจะมีประสิทธิภาพในการควบคุมและครอบงำชาวบ้าน แต่การประท้วงเรียกร้องของขบวนการชาวนาที่ผ่านมานในอดีตและการรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรและสร้างเครือข่ายกันอย่างกว้างขวางในหมู่บ้านหลายที่หลายแห่งที่กำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบัน ทำให้เกิดคำถามว่าชาวบ้านและชุมชนมีศักยภาพที่แสวงหากลยุทธ์เพื่อการอยู่รอดและสามารถผลักดันต่อสู้อำนาจรัฐและอิทธิพลทุนนิยมได้อย่างไร คำตอบในเรื่องนี้ ต้องแยกพิจารณาออกเป็นสองประเด็น

ในประการแรก จะเห็นได้ว่าความคลุมเครือด้านอุดมการณ์และนัยกรรมการพัฒนาของรัฐ มีส่วนเปิดพื้นที่ว่างให้มีการเลือกตีความและให้ความหมายใหม่ ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของกลุ่มต่าง ๆ ได้ ชัยนต์และเฮิร์ชชีให้เห็นถึงปฏิกริยาของชาวบ้านที่แสดงออกมาในรูปของความขุ่นข้องใจ ความรำคาญและการแตกตัน อย่างไรก็ตาม จากการศึกษากลุ่มองค์กรชาวนาสองกลุ่ม (กลุ่มเลี้ยงวัวและกลุ่มพุทธเกษตรกรรม) ในหมู่บ้าน 2 แห่งในภาคอีสานของนลินี ตันธวานิตย์ (Nalinee, 1994) พบว่ากลุ่มชาวนาดังกล่าว หาได้ยอมรับอุดมการณ์ครอบงำ (hegemonic ideology) โดยปราศจากการตอบโต้โดยภาพรวมแล้ว ชาวนาทั้งสองหมู่บ้านต่างได้รับอิทธิพลจากการพัฒนาประเทศอย่างต่อเนื่อง ทั้งในรูปของการขยายตัวของหน่วยงานและอำนาจรัฐและการขยาย

ตัวของตลาดภายใต้ระบบทุนนิยม ในภาพกว้างผลกระทบก่อให้เกิดปัญหาความเดือดร้อนต่อสังคมชนบทและชุมชนหมู่บ้านในภาคอีสาน แต่สิ่งที่ทำให้กลุ่มชาวนาในสองหมู่บ้านนี้แตกต่างจากที่อื่น ๆ ก็คือได้มีการตัดสินใจที่จะเลือกแนวทางใหม่เพื่อเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาความยากจนของตัวเองกันอย่างจริงจัง กล่าวคือคิดและกล้าเผชิญหน้ากับอุดมการณ์ทุนนิยมที่เน้นการหากำไรสูงสุดและบริโภคนิยมและเชื่อว่าการเปลี่ยนกิจกรรมเศรษฐกิจไม่เพียงพอ แต่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงความเข้าใจบทบาท ความสำคัญและความสัมพันธ์ของชาวนาในสังคมด้วยการตอบโต้ที่ปรากฏให้เห็นในรูปของการคิดประชุมปรึกษาหารือ การวิพากษ์วิจารณ์อุดมการณ์ของรัฐ การเลือกตีความอุดมการณ์ของรัฐให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและเงื่อนไขของกลุ่มการจัดตั้งองค์กรตลอดจนการสร้างเครือข่ายและพันธมิตร พูดอีกอย่างก็คือชาวนามีการต่อสู้ ตีความ และปฏิบัติด้านอุดมการณ์ (ideological practices) ด้วย

ในประการที่สอง ความขัดแย้งในด้านหน้าที่ของรัฐเองในระบบทุนนิยมในการส่งเสริมการสะสมทุน (accumulation) และความจำเป็นต้องสร้างความชอบธรรม (legitimation) ทำให้รัฐต้องหันมาให้ความสำคัญกับชนชั้นล่างในสังคมด้วย ยิ่งในระบบการเมืองแบบเปิด รัฐยังมีความจำเป็นต้องประนีประนอมกับชนชั้นล่างซึ่งสามารถกดดันรัฐในรูปแบบต่าง ๆ ได้มากขึ้น (Wattana, 1991) สิ่งที่เราจำเป็นต้องรู้และเข้าใจอย่างยิ่งในระดับบนก็คือว่า การปรับเปลี่ยนท่าทีและนโยบายของรัฐเกิดขึ้นได้อย่างไร มีกระบวนการและปัจจัยอะไรบ้าง ถ้ารัฐสามารถดำเนินนโยบายที่เป็นอิสระจากกลุ่มชนชั้นนำทางเศรษฐกิจและการเมืองได้ เราจำเป็นต้องรู้ด้วยว่า อิสระได้แค่ไหน ภายใต้เงื่อนไข

ปัจจัยอะไร ความเป็นอิสระนี้เพิ่มหรือลดลงได้อย่างไร ส่วนในระดับชุมชนและหมู่บ้าน ที่เราจำต้องรู้อย่าง มากเช่นกันก็คือ มาตรการและการดำเนินงานต่าง ๆ ของรัฐส่งผลให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่เข้ม แข็งขึ้นหรืออ่อนแอลงอย่างไร ภายใต้เงื่อนไขอะไรที่ ชาวบ้านสามารถรวมกลุ่มจัดตั้งและเผชิญหน้ากับรัฐ ได้ เหล่านี้คือคำถามที่ต้องการคำตอบ ถ้าเราต้องการ จะเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐและหมู่บ้านอย่างแท้จริง

5. ปิดท้าย

นอกเหนือจากความเห็นที่เสนอไว้ใน ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ข้างต้นแล้ว ผู้เขียนมีความเห็นว่า ยังมีประเด็นปัญหาที่น่าอภิปรายเพิ่มเติมในการ พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการทุนนิยมกับ การเปลี่ยนแปลงสังคมหมู่บ้านนี้อยู่อีก 2 ประเด็น ใหญ่ ๆ

ในประการแรก งานการศึกษาข้างต้นส่วน ใหญ่ แม้จะมีจุดสนใจและวิธีการศึกษาแตกต่างกันไป แต่ก็ยอมรับอิทธิพลและผลกระทบของระบบทุนนิยม ทั้งในระดับประเทศและระดับโลกที่มีต่อการเปลี่ยน- แปลงสังคมชนบทและชุมชนหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม แนวคิดเกี่ยวกับระบบทุนนิยมโลกและระบบความ สัมพันธ์ระหว่างประเทศทุนนิยมต่าง ๆ ยังคงค่อนข้างจะ ขาดพลวัต ทำให้มองไม่เห็นความหลากหลายและ ความแตกต่างกันในระดับต่าง ๆ ทั้งในระดับโลกและ ระดับประเทศ ขณะเดียวกันก็มองข้ามปฏิสัมพันธ์ ระหว่างกันของประเทศที่มีระดับการพัฒนาทุนนิยมที่ แตกต่างกัน

ระบบทุนนิยมเป็นระบบที่มีการเปลี่ยนแปลง และปรับเปลี่ยนมาโดยตลอด การเปลี่ยนแปลงนี้ส่ง ผลกระทบต่อการปรับเปลี่ยนลักษณะ สถานะและทิศ- ทิศทางการพัฒนาทุนนิยมภายในประเทศต่าง ๆ ด้วย แต่ ดูเหมือนจะยังไม่เข้าใจกันนักว่าการปรับเปลี่ยนระบบ เศรษฐกิจทุนนิยมโลกและความสัมพันธ์ระหว่าง ประเทศทุนนิยมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ส่งผล กระทบต่อสถานะของระบบทุนนิยมในประเทศไทย อย่างไร การปรับเปลี่ยนเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ หมายถึงการปรับเปลี่ยนจากฐานะประเทศบริวารเป็น กึ่งบริวารหรือไม่ การเปลี่ยนแปลงนี้จะส่งผลต่อการ ก่อรูปชนชั้นใหม่ ๆ นโยบายรัฐและการเปลี่ยนแปลงใน สังคมชนบทและหมู่บ้านอย่างไร เหล่านี้เป็นคำถามระ- ดับมหภาคที่มีความหมายต่อการทำความเข้าใจสังคม หมู่บ้านเป็นอย่างดี

ประการที่สอง การศึกษาการเปลี่ยนแปลง สังคมหมู่บ้านภายใต้บริบทของพัฒนาการทุนนิยมส่วน ใหญ่ จะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม มีแนวโน้มให้ความสำคัญกับอิทธิพลกำหนดของโครงสร้าง (structural determinism) ค่อนข้างมาก ถ้าชุมชนหมู่บ้านถูกทุน- นิยมแทรกแซง คำถามก็คือชุมชนหมู่บ้านมีพลวัตการ ปรับเปลี่ยนและต้านทานพลังกดดันภายนอกอย่างไร ภายใต้เงื่อนไขและสภาพการณ์อย่างไร การผสมผสาน กับทุนนิยมอาจจะนำไปสู่ระบบผสมใหม่ ๆ ที่ไม่เหมือน และถูกกำหนดด้วยระบบเก่า แต่ก็ไม่ตกอยู่ภายใต้การ ครอบงำของทุนนิยมเช่นกัน ในประเด็นนี้ เราอาจจะ ตั้งข้อสงสัยได้ว่าเราให้ความสำคัญกับระบบทุนนิยม มากเกินไปจนมองข้ามศักยภาพและความหลากหลาย

ของระบบการผลิตอื่น ๆ ไปหรือเปล่าและเราอาจจะตั้งคำถามได้เช่นกันว่า การที่อิทธิพลการแทรกซึมของระบบทุนนิยมแตกต่างกันไปในแต่ละที่แต่ละแห่ง แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวของกระแสทุนนิยม หรือความสำเร็จของแรงต้านกระแสทุนนิยมของระบบอื่นกันแน่

ที่สำคัญ แนวคิดที่มุ่งอธิบายและมองแต่การครอบงำของทุนนิยมและอำนาจการควบคุมของรัฐ จะลดมนุษย์ (รวมทั้งชุมชนและหมู่บ้านด้วย) ลงเป็นเพียงสิ่งไร้ชีวิตไร้พลัง ทุกสิ่งทุกอย่างสามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผลความต้องการหรืออิทธิพลของระบบหรือโครงสร้างแทนที่จะมองว่ามนุษย์เป็นผู้ที่มีบทบาทและศักยภาพการเปลี่ยนแปลง (human agency)

และชุมชนหมู่บ้านและสังคมมีพลวัตและมีศักยภาพในการปรับเปลี่ยนและแสวงหาทางเลือกใหม่ ๆ ในสภาพการณ์ที่ชีวิตผู้คนในชนบทและชุมชนหมู่บ้านเพิ่มความหลากหลายและซับซ้อนมากขึ้นและกำลังเผชิญหน้ากับปัญหา รุมเร้านานับประการอยู่ในปัจจุบันและขณะที่ชาวบ้านหลายที่หลายแห่งกำลังทำการเรียกร้องกดดันรัฐและกำลังค้นหาทางเลือกและทางออกอย่างชะมัดเข้มแข็ง คงยังไม่สายเกินไปที่ นักวิชาการควรต้องหันมาให้ความสำคัญ พิจารณาศึกษาและทำความเข้าใจกับประเด็นปัญหาเกี่ยวกับศักยภาพของมนุษย์และของชุมชนในการเปลี่ยนแปลงกันมากขึ้นและอย่างจริงจังกว่าที่เคยเป็นมา

บรรณานุกรม

- จามะรี พัทธ์ชัยวงศ์. 2527. "ระบบทุนนิยมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมชานนาไทย," *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง*, 4 (มิถุนายน), 1-39.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2528. *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ชยันต์ วรรณะภูติ. 2533. "รัฐ การพัฒนาชนบท และการลืบทอดลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านภาคเหนือของไทย," ใน อนัญญา ภูงคกุล (บรรณาธิการ) *รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา*. หน้า 146-203. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฐิติธ ฐชาติ. 2524. "การกำเนิกระบบทุนเศรษฐกิจนิยมกับผลกระทบที่มีต่อสังคมชานนาในภาคเหนือ," *สังคมศาสตร์*, 5 (เมษายน-กันยายน), 39-63.
- เบลล์, ปีเตอร์ เอฟ. 2533. "รัฐไทย พัฒนาการระบบทุนนิยมกับชนบทในประเทศไทย," ใน อนัญญา ภูงคกุล (บรรณาธิการ) *รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา*. หน้า 75-111. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วัฒนา สุภัคคีล. 2536. "เกษตรกรรมและชนบทไทย : การเปลี่ยนแปลงในช่วงสองทศวรรษ," ใน นฤมล กาญจนทัต (บรรณาธิการ) *100 ปี สมเด็จพระบรมราชชนก : บทความวิชาการสาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และศึกษาศาสตร์*. หน้า 107-135. ปัตตานี : ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- ศิริวัชร ศิวารมย์. 2529. "ชานนากับความแตกต่างทางชนชั้น," *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง*, 1-2 (ตุลาคม-มีนาคม), 86-108.
- สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. 2521. *วิวัฒนาการเศรษฐกิจในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2533. "ความขัดแย้งในการใช้แรงงานในชนบทภาคเหนือของไทย," ใน อนัญญา ภูงคกุล (บรรณาธิการ) *รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา*. หน้า 262-306. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เฮิร์ช, ฟิลิป. 2533. "หมู่บ้านรัฐ-รัฐหมู่บ้าน," ใน อนัญญา ภูงคกุล (บรรณาธิการ) *รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา*. หน้า 112-145. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Anan Ganjanapan. 1984. "The Partial Commercialization of Rice Production in Northern Thailand (1900-1981)," Ph.D. Dissertation, Cornell University. (unpublished)
- Anan Ganjanaphan. 1989. "Conflicts over the Deployment and Control of Labor in a Northern Thai Village," in Gillian Hart, Andrew Turton, and Benjamin White (eds.) *Agrarian Transformations : Local Processes and the State in Southeast Asia*. Berkeley : University of California Press.

- Chatthip Nartsupha and Suthy Prasart, eds., 1976. *The Political Economy of Siam, 1851-1910*. Bangkok : The Social Sciences Association of Thailand.
- Chayan Vaddhanaphuti. 1993. "Traditions of Village Study in Thailand," in Philip Hirsch (ed.) *The Village in Perspective : Community and Locality in Rural Thailand*. Chiangmai : Social Science Research Institute, Chiangmai University.
- _____. 1984. "Cultural and Ideological Reproduction in Northern Thai Society," Ph.D. Dissertation, Stanford University. (unpublished)
- Chayanov, A. 1966. *The Theory of Peasant Economy Homewood*. Illinois : Richard D. Irwin.
- De Janvry, Alain. 1977. *The Agrarian Question and Reformism in Latin America*. Baltimore : Johns Hopkins University Press.
- Hirsch, Philip. 1989. "Differential Differentiation : Production, Development, and Inequality on the Thai Periphery," in *Proceedings of 3rd International Conference of the Thai Studies* The Australian National University. Canberra. July 3-6, Part Two.
- Hirsch, Philip. 1990. *Development Dilemmas in Thailand*. Singapore : Oxford University Press.
- Kausky, Karl. 1976. "The Agrarian Question," translation and summary of selected parts by J. Banaji. *Economy and Society*, 5, 1-49.
- Lenin, I.V. 1974. *The Development of Capitalism in Russia*. Moscow : Progress Publishers.
- Mann, Susan A., and Dickinson, James M. 1978. "Obstacles to the Development of a Capitalist Agriculture," *Journal of Peasant Studies*, 5 (July), 466-481.
- Nalinee Tantuvanit. 1994. "Ideology and Ideological Practices of the Thai Peasantries," Ph.D. Dissertation, University of Wisconsin-Madison. (unpublished)
- Turton, Andrew. 1989. "Local Powers and Rural Differentiation," in Gillian Hart, Andrew Turton, and Benjamin White (eds.) *Agrarian Transformations : Local Processes and the State in Southeast Asia*. Berkeley : University of California Press.
- Vandergeest, Peter. 1989. "Everyday Choices among Palm Sugar Producers in Satinpra, Thailand : Resistance and the Commoditization of Peasant Household Production," paper presented at Annual Meeting of American Rural Sociological Association, Madison-Wisconsin.
- Wattana Sugunnasil. 1991. "The State and Agrarian Policy in Thailand, 1960-1980," Ph.D. Dissertation, University of Wisconsin-Madison. (unpublished)